

ІІІ. СОЦІОКУЛЬТУРНИЙ АСПЕКТ СТАНОВЛЕННЯ МОВНОЇ ОСОБИСТОСТІ

УДК 83. 145.13

Лариса ВАРЗАЦЬКА,

*кандидат педагогічних наук, старший науковий співробітник
Лабораторії навчання української мови і літератури Інституту
педагогіки НАПН України (Україна, Київ) operabalet@ukr.net*

УЗАГАЛЬНЕНІ СПОСОБИ ДІЯЛЬНОСТІ В СИСТЕМІ КОМПЕТЕНТНІСНОЇ МОВНОЇ ОСВІТИ (початкові класи)

У статті розкрито мотиваційні, змістові, операційні складники компетентнісного навчання української мови, засновані на послідовному використанні системних мовних і мовленнєвих зв'язків як визначального засобу формування узагальнених способів діяльності. Показано, що таке навчання спрямоване на формування в учнів прагнення до самопізнання, саморозвитку, на утвердження активної позиції, осягнення ідеалів добра, краси, істини, любові до рідної й усевітньої культури.

Ключові слова: *суб'єктний досвід, метод проектів, комплексні вправи, інтерактивні методи і форми, рефлексія, узагальнені способи діяльності, міжпредметна інтеграція.*

Лит. 25.

Larysa VARZATSKA,

*Ph.D., Candidate of Pedagogical Sciences, Senior researcher at the
Laboratory study Ukrainian Language and Literature Institute of Education
NAPS of Ukraine (Ukraine, Kyiv) operabalet@ukr.net*

GENERALIZED METHODS OF ACTIVITIES IN THE COMPETENCE-LANGUAGE EDUCATION (Primary School)

The article deals with motivation, content and operational components of the Ukrainian language competency training based on consistent application of the system language and speech communications as a means of defining ways of forming generalized. It is shown that such training is aimed at development of students' desire for self-knowledge, self-active position to confirm comprehension and ideals of goodness, beauty, truth, love for the native and world culture.

Key words: *subjective experience, project method, complex exercises, interactive methods and forms, reflection, generalized ways of activities, intersubject integration.*
Ref. 25.

Лариса ВАРЗАЦКАЯ,

*кандидат педагогических наук, старший научный сотрудник
Лаборатории обучения украинскому языку и литературы Института
педагогики НАПН Украины (Украина, Киев) operabalet@ukr.net*

ОБОБЩЕННЫЕ СПОСОБИ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ В СИСТЕМЕ КОМПЕТЕНТНОСТНОГО ЯЗЫКОВОГО ОБРАЗОВАНИЯ (начальные классы)

В статье раскрыты мотивационные, содержательные, операционные элементы компетентностного обучения украинскому языку, последовательно использующего системные языковые и речевые связи как средства формирования обобщенных способов деятельности. Показано, что такое обучение направлено на формирование в учащихся стремления к самопознанию и саморазвитию, на утверждение активной позиции, осознание идеалов добра, красоты, истины, любви к родной и мировой культуре.

Ключевые слова: *субъектный опыт, метод проектов, комплексные упражнения, интерактивные методы и формы, рефлексия, обобщенные способы деятельности, межпредметная интеграция.*

Лит. 25.

Постановка проблеми. Необхідність формування всебічно розвинутої, висококультурної особистості, здатної до ефективної продуктивної діяльності, зумовлена потребами демократичного суспільства в Україні. Останнім часом набуває особливої актуальності проблема компетентнісного підходу до навчання, розвитку і виховання учнівської молоді, спричинена типовою для сучасної школи ситуацією: учні здатні опанувати теоретичні знання, але відчують значні утруднення під час використання цих знань для розв'язання конкретних життєвих задач.

Аналіз досліджень. У новітніх дослідженнях видатних учених (І. Гудзик, В. Краєвський, О. Савченко, Н. Свіріна, А. Хутурської) розкрито відмінність між компетенцією і компетентністю, яка існує з освітньої точки зору; з'ясовано метапредметну (надпредметну або допредметну) сутність ключових компетенцій, які виходять за межі окремих предметів і лише конкретизуються в програмі й навчальному матеріалі як їх метапредметні елементи.

Для реалізації цілей компетентнісний і особисто зорієнтований підходи інтегруються, в результаті чого особистісно зорієнтоване навчання стає ефективним засобом реалізації компетентнісної освіти. Для означення цього типу навчання вживається термін системно- діяльнісна освіта.

Мета статті – обґрунтувати лінгводидактичні засади компетентнісного навчання української мови як системно-діяльнісного типу освіти, розкрити функції системних мовних і мовленнєвих зв'язків як засобу формування узагальнених способів діяльності, з'ясувати типи інтегрованих уроків.

Виклад основного матеріалу. Створена нами технологія системно-діяльнісної освіти представлена в підручниках «Українська мова» (2–4 класи) авторського колективу Л.Варзацької. Визначальним у навчальних книгах є орієнтація на формування узагальнених способів діяльності, що досягається двома методичними підходами : 1) установленням внутрішньопредметних зв'язків та 2) послідовним використанням міжпредметної інтеграції.

Орієнтиром для презентації сконструйованої системи уроків української мови і мовлення обрано соціокультурну змістову лінію, яка є інтегральною, спирається на вже засвоєні учнями відомості, уміння, навички з інших предметів. Використано розвивальний потенціал організації навчально-виховного процесу на основі тематично близького текстового матеріалу. Визначено таку тематику соціокультурної змістової лінії, яка найбільш відповідає духовним запитам учнів і дає можливість органічно поєднувати мовні й мовленнєві завдання на всіх етапах уроку в системі інших, відведених для опанування певної теми чи розділу програми.

Наскрізними темами, що пронизують увесь текстовий матеріал, є такі:

«Я – у світі природи» («Любіть травинку і тваринку і сонце завтрашнього дня». (Ліна Костенко). Ця тема охоплює тексти та учнівські висловлювання про явища природи. Використовуємо такий текстовий матеріал як засіб розвитку мислення і мовлення, оскільки логіка природи є найдоступнішою для дитини – наочною і незаперечною (К. Ушинський). За допомогою дібраних текстів розширюємо свідомість школяра, формуємо в нього цілісну картину світу, прищеплюємо естетичне сприйняття природи.

«Я – серед людей» («Раз добром нагріте серце...» (Тарас Шевченко). Це твори на морально-етичні теми. Вони мають увести дітей у світ добра, правди, краси людських стосунків.

«Я – у світі культури» («Наріжні камені нашої духовності»). Це тексти й учнівські висловлювання з історії рідного краю, українознавства, визначні події та знакові постаті з історії України.

Конкретизацію основних тематичних груп соціокультурної змістової лінії подано в газеті «Початкова освіта» (Див. «Методичний порадник». Випуск 5. № 20 (596), травень, 2011, с. 10).

Дібраний текстовий матеріал із певної теми соціокультурної змістової лінії водночас слугує ефективним засобом організації проектної діяльності (спостережень за природою, самим собою та іншими людьми; ігрової, художньої, дослідницької діяльності). Цим прийомом забезпечується єдність навчально-виховного середовища.

Сконструйований тип навчання програмує опанування мовних знань способом розв'язання мовленнєвих завдань. Зміст дослідного учіння в ньому реалізується: 1) системою комплексних вправ за мірою допомоги, рівнем творчості, способом інтегрування видів діяльності, зорієнтованого на досягнення єдності емоційно-образного і логіко-поняттєвих аспектів у навчально-виховному процесі; 2) проектною діяльністю як визначальним засобом мотиваційного залучення учнів до пізнання і словесної творчості. Способами розвивальної допомоги слугують інтерактивні методи і прийоми навчання.

Системнотвірним на суб'єкт – суб'єктних стосунках пізнання є комплексні вправи. Їм притаманні сукупність таких ознак:

– будуються на основі системи текстів, об'єднаних певною темою соціокультурної змістової лінії з чітко вираженими соціокультурними, дидактичними, розвивальними функціями (див. таблицю 1.), у яких вивчувані мовні знання є типовими, найбільш вагомими для вираженої думки та органічно поєднуються з емоційно – образною (ігровою, художньою), дослідницькою діяльністю;

– ґрунтуються на засадах методу узагальнених предметних структур і узагальнених способів діяльності;

– їх послідовність визначається сукупністю чотирьох типів опорних умінь із огляду на їхні функції: 1) уміти сприймати, відтворювати, будувати і редагувати тексти; 2) співвідносити вимову і написання слова; 3) розрізняти лексичне значення слів конкретного й абстрактного змісту; 4) установлювати зв'язки слів у реченні.

Таблиця 1.

Текст, його соціокультурні, розвивальні, дидактичні і виховні функції

Як спосіб прилучення дітей до духовної культури народу; розширення їхнього кругозору, формування особистісного бачення краси, добра, істини	Як засіб унаочнення мовних явищ для активізації пізнавальних процесів; як спосіб укрупнення навчальної інформації; активізації евристичної бесіди з метою формування узагальнених способів пізнання	Як інструмент оволодіння узагальненими вміннями сприймати, відтворювати, будувати й поліпшувати текст; як спосіб збагачення словника і граматичної структури учнівського мовлення; як засіб формування авторського задуму
---	---	---

Послідовним використанням опорних умінь створюються повноцінні умови для конкретизації способу здобуття мовних і мовленнєвих знань і умінь на основі методу укрупнених дидактичних одиниць. Учні спочатку опановують певний загальний образ змісту, а потім – його складники. У такий спосіб мовні і мовленнєві поняття формуються як елемент цілісної сукупності, тож засвоюються краще, ніж коли б вони розглядалися окремо. Аналізуючи явища і факти у взаємозв'язках, учні мають можливість знаходити в них спільне і відмінне, взаємоперетворювати поняття, переносити знання і способи діяльності в змінені ситуації. Особлива роль належить переконструюванню. З орієнтацією на опорні знання розроблено методичне забезпечення успішного й послідовного використання методу укрупнених дидактичних одиниць на всіх етапах уроку.

Структурування навчального матеріалу методом укрупнених дидактичних одиниць дає можливість визначити сукупність дидактичних цілей уроку мови й мовлення.

Таблиця 2.

Дидактичні цілі уроку мови і мовлення

Нові мовні знання	Установлення внутрішньопредметних зв'язків	Відпрацювання навичок каліграфічного і грамотного письма
Удосконалення опорних умінь	Розвиток усного і писемного мовлення	Підготовка до сприймання наступного матеріалу

Сукупність дидактичних цілей уроку мови й мовлення обрано автором засобом для з'ясування структури навчально-виховного процесу. Конструюючи етапи цільовизначення, планування, мотивації акцентуємо на доборі методів і форм, які дали можливість: 1) активізувати

суб'єктний досвід; 2) зіставляти його з історико-культурними аналогами, аби включити учнів у цілевизначення, планування власної діяльності, створювати мотив пізнання і словесної творчості.

Дібраний дидактичний матеріал для дослідного учіння на основному етапі має на меті розвивати в учнів здатність здійснювати намічений план діяльності. Тому включаємо до нього варіативні способи пізнання. Спонукаємо зіставити різні позиції і погляди, включатися у вирішення відкритих завдань, виконувати обрані завдання за допомогою слова, образу, схем, таблиць, вибирати загальнологічні та специфічні прийоми пізнавальної і мовленнєвої діяльності.

На рефлексійно-оцінювальному етапі акцентуємо на емоційному ставленні до пізнання й словесної творчості, збагаченні досвіду творчої діяльності, на рефлексії способів і прийомів розв'язання поставлених завдань, оволодінні оцінними судженнями.

Учні розмірковують над проблемними запитаннями:

- Чого досягли на уроці? Чи збігаються їхні припущення з одержаним результатом? У чому їхня сутність?

- Якими способами, прийомами користувалися? Які з них найбільш доцільні. Чому?

- Як збагатився досвід творчої діяльності? Як оволоділи оцінними судженнями?

- Які почуття переживали? Що хочу побажати собі, групі, учителю?

Зорієнтованість системи уроків української мови й мовлення на сукупність дидактичних цілей створює повноцінні умови для опанування учнями узагальнених способів діяльності.

Ефективними для формування узагальнених способів пізнання та словесної творчості є два типи комплексних вправ і завдань.

Перший тип. Установлення внутріпредметних внутрішньопоняттєвих зв'язків, як от: дієслова, що означають завершену й незавершену дію, часи дієслова, неозначена форма дієслова (*писати, пише, писав, буде писати; написати, написав, напишу*);

складне речення і просте з однорідними присудками («Гроза *пройшла, зітхнули трави*» (О. Олесь). Гроза пройшла і прокотилася полем).

Другий тип. Установлення внутрішньопредметних зовнішньопоняттєвих зв'язків:

– змінені форми слова, спільнокореневі слова (*дятел, дятла, дятлові, дятлом, на дятлові; дятлик, дятлиха, дятликова, дятленнята*);

– змінені форми слова, спільнокореневі, синоніми (*щира мова, щирої мови, щирій мові; щиро, щирість: відвертість, чистосердечність, простосердечність*).

Під час формування узагальнених способів зв'язного мовлення (інформаційно-змістових, структурно-композиційних, лексико- та грамастикостилістичних, редагування) акцентуємо на послідовному використанні завдань конструктивно-творчого та творчого змісту; аналітико-синтетичні, синтетичні. А саме:

– спостереження за вираженням тієї самої думки в тематично близьких текстах певного типу і стилю, редагування відповідних зв'язних висловлювань;

– виділення в тексті слів, словосполучень, речень, найважливіших для вираженої думки, побудова зв'язних висловлювань за опорними словами, словосполученнями, дібраних самостійно або в групі, їх редагування;

– стилістичне спостереження, стилістичний експеримент, стилістичне дослідження, стилістичний аналіз.

Розв'язуючи поставлені завдання, учень має можливість осмислити закономірності побудови тексту, сутність системних мовних зв'язків між лексичними, граматичними, словотворчими, правописними знаннями, завдяки чому він опановує узагальнені способи пізнавальної й мовленнєвої діяльності, здобуті знання стають для нього засобом самовираження, самопізнання, самоствердження у процесі розв'язання навчальних і життєвих проблем.

Другий методичний шлях – формування узагальнених способів діяльності – послідовним використанням інтегрованих уроків, здійснюваний на основі типології і структури уроків

Типологію уроків з'ясовуємо за сукупністю основ – цільової, мовної, мовленнєвої, тематичної, діяльнісної. З огляду на сукупність означених параметрів виокремлюємо шість типів уроків української мови в початкових класах.

Перший тип – урок засвоєння нових знань. Причому розрізняємо два підтипи: а) інтегрований урок для введення блоку найважливішого матеріалу; б) неінтегрований урок для опанування нових видових знань, що ґрунтується на попередньо сформованому базовому змісті виучуваного.

Другий тип – урок закріплення й застосування знань, умінь, навичок, неінтегрований. Мовленнєві завдання в цьому випадку є супровідними.

Третій тип – інтегрований урок узагальнення й систематизації мовних знань з певного розділу. У цьому типі інтегрованого уроку акцентуються мовні знання, Широко використовуються опорно-узагальнювальні таблиці, схеми. Конкретизацію цього типу уроку представлено в посібнику Л. Кратасюк «Інтерактивне навчання на уроках української

мови». Навчально-методичний посібник. – Житомир, вид-во ЖДУ імені Івана Франка, – 2013 на тему «Житомирє мій сивочолий, ти гордість моя і краса».

Четвертий тип – інтегрований урок розкриття виражальних можливостей виучуваних засобів, розвитку словесної творчості його проводимо на прикінцевому етапі опанування певної теми в структурі навчально-виховного процесу. Акцент – на удосконаленні мовленнєвих умінь, зокрема стилістичних. Особливості цього типу уроку подано в підручнику з української мови для 4 класу на тему «Зелений листочок – сонячна комора», створений Л. Варзацькою, Л. Шевченко.

П'ятий тип – інтегрований урок розвитку словесної творчості, формування особистості учня-читача, його інтересів, ціннісних орієнтирів (на матеріалі позакласного читання (див. Г. Дідух. Позакласне читання: творчість Ліни Костенко. Моделі інтегрованих уроків. – Дивослово. – № 2. – 2013).

Шостий тип – урок контролю і аналізу.

Висновки. Технологія компетентнісної системно-діяльнісної освіти програмує розгорнуту картину пізнання мовних знань у контексті мовленнєвої діяльності, яка створює повноцінні умови 1) для використання міжпредметної інтеграції – завдань із різним рівнем творчості і самостійності, що відкривають кожному учневі шлях від дій, спільних з учителем, однокласником, до самостійної; від діяльності за наслідуванням до конструктивної, творчої; 2) для опанування креативних, когнітивних, оргдіяльнісних умінь у їхньому взаємозв'язку.

Перспективи подальших розвідок бачаться нами у дослідженні можливостей проектної діяльності учнів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Амонашвили Ш. Личностно-гуманная основа педагогического процесса / Ш. Амонашвили. – Минск : Университет. образование, 1990. – 560 с.
2. Бацевич Ф. С. Нариси лінгвістичної прагматики : монографія / Ф. Бацевич. – Львів : ПАІС, 2010. – 336 с.
3. Біляев О. М. Лінгводидактика рідної мови : навчально-методичний посібник / О. М. Біляев. – К. : Генеза, 2005. – 180 с.
4. Бондаревська Є. Гуманістична парадигма особистісно-зорієнтованого навчання / Є. Бондаревська // Педагогіка. – 1997. – № 4. – С. 11–17.
5. Варзацька Л. Українська мова й мовлення. Розвивальне навчання в початкових класах : навчально-методичний посібник. / Л. Варзацька. – Тернопіль : Навчальна книга – Богдан, 2012. – 360 с.
6. Варзацька Л., Кратасюк Л. Інтерактивні технології в системі особистісно зорієнтованої освіти / Л. Варзацька, Л. Кратасюк // Дивослово». – 2006. – № 4. – С. 15–25.

7. Варзацька Л. О., Лобанчук О. А. Українська мова. Святині рідної землі. Інтегровані уроки рідної мови і мовлення 1–4 класи : Посібник для вчителя / Л. О. Варзацька, О. А. Лобанчук. – Тернопіль : Навчальна книга – Богдан, 2008. – 304 с.
8. Гриценко Л. Основні ідеї інтерактивного особистісно-зорієнтованого навчання / Л. Гриценко // Завуч. – 2003. – № 15. – С. 15–17.
9. Гудзик Н. Ф. Компетентностно-ориентированное обучение русскому языку в начальных классах (в школах с украинским языком обучения) / Н. Ф. Гудзик. – Чернівці : Видавничий дім «Букрек», 2008. – 496 с.
10. Жинкин Н. Н. Механизмы речи / Н. Н. Жинкин. – М. : Изд-во Академия пед. наук, 1958. – 369 с.
11. Костюк Г. Навчально-виховний процес і психічний розвиток особистості / Г. Костюк. – К., 1989. – 460 с.
12. Краевский В. В. Основы обучения. Дидактика и методика : учебное пособие для студентов высших учебных заведений / В. Краевский, А. Хуторской. – М. : Издательский центр «Академия», 2007. – 352 с.
13. Кратасюк Л. М. Інтерактивні методи в навчанні учнів 5–6 класів створювати тексти різних типів : монографія / Л. М. Кратасюк. – Житомир : Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2013. – 272 с.
14. Маслова Н. В. Ноосферное образование. Научные основы. Концепция. Методология. Технология / Н. В. Маслова. – М. : Институт холодинамики, 2002. – 338 с.
15. Паламар Л. М. Функціонально-комунікативний принцип формування мовної особистості : автореф. дис. ... доктора пед. наук : спец. 13.00.02 «Теорія і методика навчання : українська мова» / Л. М. Паламар. – К., 1997. – 45 с.
16. Равен Дж. Компетентность в современном обществе : выявление, развитие и реализация. [пер. с англ.] / Дж. Равен. – М. : Когито-центр, 2002. – 396 с.
17. Редько В. Г. Засоби формування комунікативної компетентності у змісті шкільних підручників з іноземних мов. Теорія і практика : монографія / В. Г. Редько. – К. : Генеза, 2012. – 224 с.
18. Савченко О. Ключові компетентності – інноваційний результат шкільної освіти / О. Савченко // Рідна школа. – 2011. – № 8–9. – С. 4–8.
19. Скуратівський Л. В. Мотив як рушійна сила пізнавальної діяльності учнів у процесі вивчення мови / Леонід Скуратівський // Дивослово. – 2005. – № 2. – С. 2–4.
20. Сухомлинський В. О. Серце віддаю дітям / В. О. Сухомлинський // Вибрані твори: В 5 т. – Т. 3. – К. : Радянська школа, 1977. – 670 с.
21. Токмань Г. Методи викладання літератури в їхній особистісній спрямованості на учня / Г. Токмань // Дивослово. – 2004. – № 2. – С. 43–48.
22. Ушинський К. Д. Питання навчання і виховання в початковій школі / К. Д. Ушинський / Вибрані твори : В 2-х т. – Т. 1. – К., 1972. – 217 с.
23. Фасоля А. Загальнонавчальні уміння в системі літературної освіти : інструмент, без якого не обійтися / А. Фасоля // Дивослово. – 2012. – № 10. – С. 2–8.

24. Холодна М. Формирование персонального познавательного стиля ученика / М. Холодна // Башмаков М. Теория и практика продуктивного обучения. – М., 2000. – С. 45–97.

25. Хуторской А. В. Методика личностно-ориентированного обучения. Как обучать всех по-разному? : пособие для учителя (Педагогическая мастерская) / А. В. Хуторской. – М. : Изд-во ВЛАДОС-ПРЕСС, 2005. – 383 с.

REFERENCES

1. Amonashvili Sh. Lichnostno-humannaia osnova pedahohicheskoho protsessa / Sh. Amonashvili. – Minsk, 1990. – 560 s.

2. Batseyvych F. S. Narysy linhvistychnoi prahmatyky : monohrafiia / F. S. Batseyvych. – Lviv : PAIS, 2010. – 336 s.

3. Biliaiev O.M. Linhvodydaktyka ridnoi movy : navchalno-metodychnyi posibnyk / O. M. Biliaiev. – K. : Heneza, 2005. – 180 s.

4. Bondarevska Ye. Humanistychna paradyhma osobystisno-zorrientovanoho navchannia / Ye. Bondarevska // Pedahohika. – 1997. – № 4. – S. 11–17.

5. Varzatska L. Ukrainska mova i movlennia. Rozvyvalne navchannia v pochatkovykh klasakh : navchalno-metodychnyi posibnyk / L. Varzatska. – Ternopil : Navchalna knyha – Bohdan, 2012. – 360 s.

6. Varzatska L., Kratasiuk L. Interaktyvni tekhnolohii v systemi osobystisno-zorrientovanoi osvity / L. Varzatska, L. Kratasiuk // Dyvoslovo. – № 4. – 2006. – S. 15–25.

7. Varzatska L.O., Lobanchuk O.A. Ukrainska mova. Sviatyni ridnoi zemli. Intehrovani uroky ridnoi movy i movlennia 1–4 klasy : Posibnyk dlia vchytelia / L. O. Varzatska, O. A. Lobanchuk. – Ternopil : Navchalna knyha – Bohdan, 2008. – 304 s.

8. Hrytsenko L. Osnovni idei interaktyvnoho osobystisno-zorrientovanoho navchannia / L. Hrytsenko // Zavuch. – 2003. – № 15. – S. 15–17.

9. Gudzyk N. F. Kompetentnostno-orientyrovannoie obuchenie ruskomu yazyku v nachalnykh klassakh (v shkolakh s ukrainskim yazykom obucheniiia) / N. F. Hudzyk. – Chernivtsi : Vydavnychiy dim «Bukrek», 2008. – 496 s.

10. Zhynkin N.N. Mekhanizmy reciy / N. N. Zhynkin. – M. : Yzd-vo Akademiia ped. nauk, 1958. – 369 s.

11. Kostiuk H. Navchalno-vykhovnyi protses i psykhychnyi rozvytok osobystosti / H. Kostiuk. – K., 1989. – 460 s.

12. Kraievskii V. V. Osnovy obucheniiia. Dydaktyka i metodyka : uchebnoie posobie dlia studentov vysshykh uchebnykh zavedenii / V. Kraievskii, A. Khutorskoi. – M. : Izdatelskii tsentr «Akademiia», 2007. – 352 s.

13. Kratasiuk L.M. Interaktyvni metody v navchanni uchniv 5–6 klasiv stvoriuvaty teksty riznykh typiv : monohrafiia / L. M. Kratasiuk. – Zhytomyr : Vyd-vo ZhDU im. I. Franka, 2013. – 272 s.

14. Maslova N. V. Noosferoie obrazovaniie. Nauchnyie osnovy. Kontseptsiiia. Metodolohiia. Tekhnolohiia / N. V. Maslova. – M. : Instytut kholodynami, 2002. – 338 s.

15. Palamar L. M. Funktsionalno-komunikatyvnyi pryntsyp formuvannia movnoi osobystosti : avtoref. dys. ... doktora ped. nauk : spets. 13.00.02 «Teoriia i metodyka navchannia : ukrainska mova / L. M. Palamar. – K., 45 s.

16. Raven Dzh. Kompetentnost v sovremennom obshchestve : vyivleniie, razvitiie i realizatsiia. [Per. s anhl.] / Dzh. Raven. – M.: Kohito-tsentr, 2002. – 396 s.
17. Redko V. H. Zasoby formuvannia komunikativnoi kompetentnosti u zmisti shkilnykh pidruchnykiv z inozemnykh mov. Teoriia i praktyka: monohrafiia / V. H. Redko. – K. : Heneza, 2012. – 224 s.
18. Savchenko O. Kliuchovi kompetentnosti – inovatsiinyi rezultat shkilnoi osvity / O. Savchenko // Ridna shkola. – 2011. – № 8–9. – S. 4–8.
19. Skurativskyi L. V. Motyv yak rushiina syia piznavalnoi diialnosti uchniv u protsesi vyvchennia movy / Leonid Skurativskyi // Dyvoslovo. – 2005. – № 2. – S. 2-4.
20. Sukhomlynskyi V. O. Sertse viddaiu ditiam / V. O. Sukhomlynskyi // Vybrani tvory : V 5 t. – K., 1997. – T. 3. В 5 т. – Т. 3. – К. : Радянська школа, 1977. – 670 с.
21. Tokman H. Metody vykladannia literatury v yikhonii osobystisnii spriamovanosti na uchnia / H. Tokman // Dyvoslovo. – 2004. – № 2. – S. 43–48.
22. Ushynskyi K. D. Pytannia navchannia i vykhovannia v pochatkovii shkoli / K. D. Ushynskyi / Vybrani tvory: V 2 t. – K., 1972. – 217 s.
23. Fasolia A. Zahalnonavchalni uminnia v systemi literaturnoi osvity: instrument, bez yakoho ne obiitsia / A. Fasolia // Dyvoslovo. – 2012. – № 10. – S. 2–8.
24. Kholodna M. Foriroyvaniie personalnoho poznavatelnoho stiliiia uchenika / M. Kholodna // Bashmakov M. Teoriia i praktyka produktivnoho obucheniiia. – M., 2000. – S. 45–97.
25. Khutorskoi A. V. Metodika lichnostno-oryentirovannoho obucheniiia. Kak obuchat vsekh po-raznomu? : posobiie dlia uchiteliiia (Pedagogicheskaiia masterskaiia) / A. V. Khutorskoi. – M.; Yzd-vo VLADOS-PRESS, 2005 – 383 s.